

CHRISTIAN BRAW:

Clerasileffekten

Svenska massmedia liksom skolböckerna i historia och samhällskunskap genomsyras av en förenklad och falsk historieskrivning ungefär som budskapet i en annons för medel mot finnar. Före industrialismen och socialdemokratien var allting eländigt — efter är allting bara bra, heter det.

Ju större de närvarande problemen blir, dess viktigare blir det att teckna det förgångna i allt mörkare färger. Historien blir inte längre en källa till självkännedom och mognad utan ett redskap i maktens och självbedrägeriets tjänst.

De flesta känner till reklamen för hudkrämen Clerasil. Reklamen bygger på en enkel och entydig historieskrivning: före och efter. Före — det är bilden av den ledsna unga flickan med utslag i ansiktet. Efter — det är bilden av samma flicka, men nu glad och vacker. Så var det före Clerasil, så blev det efter Clerasil. Företagets avsikt med reklamen är lika enkel och entydig: att sälja sin hudkräm. Säkert vill företaget mena, att det inte bara är fråga om försäljning, krämen är bra och kan hjälpa många ledsna unga flickor.

Och kanske är den bra. Men man har nog ändå en känsla av, att historien inte är så enkel som i Clerasils annons. Det är nog inte alltid så, att hela sorgen sitter i utslagen, och livet kan vara värt att leva också med dem. Inte heller är det säkert att allt blir så ljust och glatt bara man slipper dem. Men Clerasils annonsbyrå har förenklat flickans historia med den öppna avsikten att påverka, att ta makten över flickor med liknande problem, så att de köper Clerasil. Därför har man tillåtit sig att förenkla historien, så att den inte beskriver hela verkligheten utan en liten del av den eller kanske bara en dröm om verkligheten.

Detta är vi benägna att förlåta tillverkaren av hudkrämen Clerasil. Det är ju så man gör i affärer, alla vet det och alla tar Clerasils annons med en nypa salt.

Före — efter

Men det finns ett Clerasil-syndrom eller en Clerasil-effekt i vetenskaplig historieskrivning, som är betydligt allvarigare, inte minst som den slår igenom i det allmänna skolmonopolet och etermono-

Christian Braw är teol dr.

polet. Inte heller pressen är fri från denna Clerasil-effekt.

Mönstret är detsamma som i marknadsföringen av hudkrämen: före—efter. Före, det är tiden före folkhemmet och det industriella genombrottet. Då var allt dåligt. De rika levde i lyx och överflöd, de fattiga såldes på auktion. Det var krigiska kungar, svält och pest, utsugning och orättvisor. Det är naturligtvis helt möjligt att med hjälp av fakta teckna en sådan bild av flydda tider. Efter — det är tiden efter folkhemmets genombrott. Det är ljusa, rymliga bostäder, allmänt välstånd, rättvisa och demokrati, fredsvilja och humanitära hjälpinsatser. Och det låter sig mycket lätt göras att med hjälp av fakta teckna en sådan bild. Och vad är det då som ligger emellan? Vad är historiens Clerasil, som förändrar ett namnlöst elände till en ljusnande framtid? Det är, för Sveriges del, industrialism och socialdemokrati.

Vi kan iakttä denna Clerasil-effekt i så gott som allt läromaterial i skolväsendet, vi möter det i radio, TV, tidningar, forskning. Men vilken är drivkraften, varför beskriver man historien som en hudkrämsförsäljare?

Några steg på vägen mot ett svar kommer vi om vi ställer frågan cui bono, vem tjänar det? Det är nämligen uppenbart, att Clerasil-effekten tjänar den som tämligen nyss vunnit makten och nu kämpar för att konsolidera den.

Makt via historien

Alla makthavare vet, att det finns inget verkningsfullare sätt att befästa sin makt än genom att erövra historien. Och Clerasil-effekten är ett sätt att med hjälp av den

historiska förenklingen ta makten över nya generationer. De blir i tacksamhet och beundran bundna till den nya tidens makthavare och vänder sig i motvilja från de störtade makthavarna, vilkas återkomst blir alltmer omöjlig ju längre tiden går. Ja, skräckbilden av det förgångna kan i själva verket överskylla många av de nuvarande makthavarnas missgrepp, ty "visserligen har vi problem, men ni vill väl ändå inte ha det som det var då . . ." Ju större de närvarande problemen blir, dess viktigare blir det att teckna det förgångna i allt mörkare färger.

Alla makthavare vet att det finns inget verkningsfullare sätt att befästa sin makt än genom att erövra historien.

Alltså: cui bono? Lika enkelt som det är att annonsen tjänar hudkrämsfabrikanten, lika uppenbart är det att Clerasileffekten tjänar de nuvarande makthavarna: industri och arbetarrörelse. Men naturligtvis är det inte så, att det här bara rör sig om en medveten förenkling av historien för att tjäna makten. Clerasileffekten tillhör det som Anders Nygren talar om som "det självklaras roll i historien". Journalister och läromedelsproducenter behöver inte alls vara köpta att sjunga maktens lov på samma sätt som hudkrämsfabrikens annonsbyrå. Med de flesta av dem är det i stället så, att de alldeles av sig själva tänker som Clerasil-annonsen och aldrig kommit på den tanken, att man skulle kunna tänka på ett annat sätt. Så är det nämligen med det självklaras roll i historien.

Men varför tänker de så? Det hör sam-

man med att varje kulturskede efter en omvälvning är identitetssvagt. Det har — mer eller mindre — skurit av rötterna, tagit avstånd från det förgångna. Alla gör det inte lika konsekvent som den franska revolutionens män när de utropade år I. Men mentaliteten är densamma. Detta har en positiv sida: det frigör ny kreativitet, som legat dold under traditionens tryck. Men den negativa sidan är än mer påtaglig: man mister sin identitet. Den som är identitetssvag behöver ständig bekräftelse på att han är den han vill vara. Här kan alltså Clerasil-effekten vara ett kulturskedes försök att ge sig själv denna bekräftelse.

Ju större de närvarande problemen blir, dess viktigare blir det att teckna det förgångna i allt mörkare färger.

Men det är inte bara sin identitet eller sitt värde en ny tid vill bekräfta med sin historieskrivning. Den vill också få bekräftelse på sin tro. Och om man frågar, vad som är det innersta i vår tids tro — vilket svar får man då? Vad är det gemensamma för Per Albin Hansson, Marcus Wallenberg och Vidkun Quisling? Det är utvecklingstron: vi går ständigt från något lägre till något högre, ständigt framåt och uppåt. Men det faller sig inte så lätt att sjunga Bättre och bättre dag för dag efter Song My, Babij Jar, Hiroshima och Tjernoby. Därför behöver vi ständig bekräftelse på att utvecklingstron är riktig, och ju mer verkligheten blir den trons fiende, desto starkare är den bekräftelse som krävs för trons bevarande. Här passar Clerasil-effekten som hand i handske. Det behöver alls inte betyda att det rör sig om

medvetna överväganden, när man väljer ut de negativa faktorerna ur det förgångna och de positiva ur det närvarande. Det självklaras roll i historien är nämligen att vara men inte synas. De självklara tankarna talar man inte om, och just därför verkar de desto kraftigare genom det omedvetna och undermedvetna. Man kommer inte på att ifrågasätta dem, därför att man aldrig mött något alternativ.

Om en omvälvning blir bestående får den så småningom en egen historia, ett förgånget, som den själv präglar. Till det skedet har det nya samhället nu kommit i Västerlandet. Lika viktigt som det varit att framställa livet före år I i mörka färger, lika viktigt blir nu att teckna de allt fler åren efter omvälvningen i de ljusaste. Det förgångna blir allt ljusare, det förgångna som man nämligen själv präglar. Politikens fadersgestalter, t ex Branting, Staaf och Per Albin blir allt ädlare och historien glider in i att tjäna ett konserverande syfte: det gäller att bygga vidare på den lagda grunden, att bevara arvet från fäderna. Ett angrepp på detta arv framstår som ett helgerån: "Han har smädat rörelsen."

Ett bedrägeri

När det gäller Clerasil-annonsen kunde vi ha ett milt overseende med dess förenklade historiebeteckning. Det handlar ändå inte om så mycket, och även om hudkrämen inte håller allt den lovar, så kostar den ju heller inte så mycket. Men med Clerasil-effekten i historieskrivningen och undervisningen är det allvarligare. Det handlar nämligen om ett bedrägeri. Verkligheten är inte sådan. Det är så med hudkrämen och det är så med Clerasil-syndromet. Den är inte sann, bilden av

"före" och "efter". Verkligheten är mycket mer sammansatt och motsägelsefull än så. Till att börja med är det så, att vi inte har rätt att bedöma en gången tid utifrån vår egen tids förutsättningar. Den gångna tiden hade inte vår tids möjligheter att välja. Vi kan ta ett enkelt exempel, fattigvården i Sverige enligt 1874 års fattigvårdsstadga. Här fungerar svensk historieverksamhet i allmänhet så, att man lär ungdomen att med skräck och motvilja se på rotegång, fattighus och fattigvårdsauktioner. Så har vi det inte nu, nu är det så mycket bättre, sedan historiens Clerasil fått göra sin verkan. Men för att förstå fattigvårdsstadgan måste man se vad det fanns för möjligheter. Vad var alternativet – utom tiggeri?

Av skatteuppbördslängder och bouppteckningar kan vi se, att utrymmet för ett ökat skattetryck var minimalt. Även besuttna var, med några undantag, fattiga. Nöden stod mycket nära de flesta. Fattigvårdsstadgan lade en konkret börda och ett ansvar på alla som kunde bära det. Rotegången innebar en skyldighet att dela hem och mat med utslagna. Skulle en sådan lagstiftning överhuvud vara politiskt möjlig i dag?

Vidare måste vi för att förstå fattigvårdsstadgan jämföra med andra länder. Hur var det i Italien, Tyskland, Ryssland? Då kommer vi sannolikt att se, att denna stadga, som nu framställs som ett skräckexempel, i själva verket innebar ett betydande ansvarstagande. Men för att kunna se det behöver både läraren och journalisten kunskaper som de mera sällan har. Och om de har dem faller det sig inte så lätt att bruka dem, ty då undergräver man ju den medvetet och omedvetet eftersträvide Clerasil-effekten. Man kommer i

konflikt med systemet, med makten. Och det är farligt, men spännande.

Börjar man tänka så blir man en dissident, en oliktankande. Då börjar man också se andra sammanhang. Då ser man t ex att de marginaler vårt samhälle fått och kan använda bli till socialvård, de har till stor del skapats genom förbränning. Aldrig i mänsklighetens historia har energiutvinningen genom förbränning varit så stor som efter andra världskriget. Det är denna energiutvinning som skapat den rikedom, som är en förutsättning för

Historien är aldrig ett "före" och ett "efter", lika lite som den är enbart svart och vitt.

våra ålderdomshem och sjukhus. Allt bygger på förbränning, huvudsakligen av fossilbränslen och uran. Och just denna förbränning hotar nu mänsklighetens fortsatta existens. Det har sitt pris att använda historiens Clerasil. Och nu skall den räkningen betalas. Allt är inte så enkelt som i hudkrämsannonserna.

Många fränstötande drag i vårt samhälles ansikte har försvunnit genom den nya tidens omvälvning – men i stället ser vi kräftsår så allvarliga, att ingen egentligen vågar tänka på hur det skall sluta. En som vågade tänka över det var Harry Martinson. Det blev Aniara.

Historien förnedras till redskap

Det finns en annan sida av saken. Det är att det bedrägeri vi beskrivit har berövat oss historiens viktigaste lärdomar. Historien är aldrig ett "före" och ett "efter", lika lite som den är enbart svart och vitt. I hi-

historien som i det enskilda människolivet, blandas ont och gott, ädelt och gement. När historien förnedras till redskap, döljs denna sanning för oss. Därmed hindras vi från att bearbeta historien. Den blir inte längre en källa till självkänedom och mognad utan ett redskap i maktens och självbedrägeriets tjänst. Frågan om det historiska ansvaret blir aldrig ställd på allvar utan alltid övervältrad på de redan be-segrade. Men det är ju genom att bära det egna ansvaret vi mognar. Inte heller kan den självkänsla växa fram, som bygger på

ett levande samband med det förgångna. Det förgångna är ju skuldbelagt, "gam-malt", i den mån det inte berör de nuva-rande maktavarnas eget förgångna.

Det är mognaden och därmed den mänskliga värdigheten som står på spel, när historien beskrivs efter hudkrämsan-nonsens mönster. Några tiotus har vi råd att förlora på Clerasil. Men vår mognad och värdighet som människor skall vi inte låta berövas oss av en historieskrivning som inte kan frigöra sig från det som är i tiden och från dem som har makten i denna tid.